

Юлія ПОЛІКОВСЬКА

ГУСТАВ ГЕРЛІНГ-ГРУДЗІНСЬКИЙ
«ІНШИЙ СВІТ: СОВЕТСЬКІ ЗАПИСКИ»

Чернівці: Книги – ХХІ, 2010. – 316 с.

До уваги читача автобіографічний твір Густава Герлінга-Грудзінського – спогади польського письменника з подорожі в місця «не надто віддалені», а саме: концтабори на півночі СРСР, який є прикладом того як за кожною буквою, за кожним іменем і за кожним реченням стояли справжні, невигадані люди, їхня доля, страждання, розпач і смерть.

У березні 1940 року двадцятидворічний Густав Герлінг-Грудзінський (студент Варшавської політехніки, активіст і спів-організатор підпільної незалежницької групи) на шляху зі Львова до Литви був заарештований енкаведистами як «німецький шпигун» й отримав п'ять років концтабору. Так почався його шлях радянськими таборами та рефлексії над прийдешнім та таким примарним майбутнім. До закінчення терміну ніхто, як і Герлінг-Грудзінський, днів не рахував, адже голод, виснажлива праця, мороз, люди-звірі відбирали надію в'язнів на те, що коли-небудь це може завершитися, ба навіть, коли й завершиться – він ніколи вже не повернеться до звиклого трибу життя. У січні 1942 після оголошення сухого голодування Грудзінському вдалося домогтися амністії згідно з Договором Сікорського – Майського, за яким громадяни Польщі могли вийти на волю задля «спільної боротьби проти Третього Рейху». Про два роки життя в радянському концтаборі під Архангельськом він і написав книжку «Інший світ: советські записки». Після звільнення виснажений і змучений молодий чоловік мусив без копійки переїхати товарняками половину Росії, аби записатися до лав армії генерала Андерса.

Безліч історій, описаних в «Іншому світі» є досить приватними, щоб стати надбанням широкого кола читачів, проте надто значущими, аби залишитися непомітними на тлі історичних подій, саме тому мені важко зарахувати цей его-документ до жанру романістики, навіть автобіографічної чи історичної. Книжки, присвячені приватній сфері життя, особистим переживанням людини, завжди приваблюють широке коло читачів. Серед них неодмінно опиняться й нечисленні ті, хто розділив долю автора поневіряннями по табірній системі ГУЛАГу.

Книжка складається з трьох частин, що охоплюють п'ятнадцять розділів та епілог «Падіння Парижа». Тексти організовані за хронологічним і, частково, тематичним принципами. Разом з автором ми рушаємо у страшну подорож від Вітебської в'язниці – першого етапу Густава Герлінг-Грудзінського – через місце основної його розміщення – табору в околицях с. Єрцево Архангельської області – до післятабірних споминів автора. Тематично «щоденник» можна поділити на дві змістові частини: у першій – увага зосереджується на побуті в'язничної «цивілізації», роздумах над цінністю людського життя та нормами моралі, у другій – предметом розповіді стають технології виживання та торування шляху до примарної, але такої очікуваної свободи.

Настільною книгою Густава Герлінг-Грудзінського стає каторжний роман Федора Достоевського «Записки з Мертвого дому». Тож, першу сторінку своїх мемуарів автор розпочинає з епіграфа про «заживо Мертвий дім». Подібними є і структура обох творів, і спосіб розгортання оповіді. Роман Достоевського, врешті, буквально присутній в «Іншому світі»: саме його читає в таборі Герлінг-Грудзінський і в розділі, який так і називається – «Записки з Мертвого дому», – розповідає про свої враження від цієї книги.

З кожною сторінкою читач усе глибше занурюється в світ ГУЛАГу, що досягається завдяки детальним описам і розлогим характеристикам: підконвойна робота, вихідний день, Різдво, лазня, лікарня, виступ «художньої самодіяльності», невдала втеча тощо. Проте, як на мене, найважливішим для нас є антропоцентричний підхід до проблематики – можливість подивитися на історію епохи

«великих чисток» постає перед нами крізь призму численних людських історії, трагічних доль та випадковостей, якими пронизаний автобіографічний роман. Відбуваючи покарання, Густав Герлінг-Грудзінський зустрічає різних людей, але доля жодного з персонажів не повторюється та не переплітається з іншими історіями. Колишні офіцери радянської армії, рідні героїв Радянського Союзу, видатні колись актори та оперні співаки, «нацмени», громадяни «ворожих» до СРСР держав та численні інші категорії населення – ніхто не знайшов сховища від «залізної мітли советської справедливості»¹. Одні – зразкові громадяни, що залишалися відданими радянській владі та комуністичній марксистсько-ленінській доктрині до кону, інші – опозиціонери, що ненавиділи усе, породжене тоталітарною машиною СРСР – всі зустрілися на архіпелазі ГУЛАГ.

Великою заслугою книжки, на мою думку, є можливість зануритись у історичне тло подій середини 20-х – початку 40-х років ХХ ст. На сторінках «Іншого світу» з'являються постаті Зінов'єва, Каменєва, Бухаріна, роздуми над причинами німецько-радянської співпраці та російсько-фінської війни, чистки та Велика Чистка 1936–37 рр., антирелігійна кампанія, антисемітизм, режимні міста, колективізацію, східно-китайська залізниця ... Незважаючи на широку проблематику, у кожному з пасажів є спільний компонент – «імперія зла» та режим, який вона породила.

Особливо гостро в Герлінга-Грудзінського наголошується на польській ідентичності, солідарності з народом та тривозі за майбутнє Польщі. Густава непокоїть дихотомія втрати/збереження своєї ідентичності на фоні пережитих подій. Так, фраза одного з персонажів – «Росія – родина, а Польща – край наших батьків» – спонукає автора до гірких роздумів та переживань. Надзвичайно розлогими є його думки з приводу входу Польщі за пактом Молотова-Ріббентропа до складу Радянського Союзу та ролі «застави, яку використовують і пускають в обіг», яка відводилась для польського народу.

Ненав'язливо, проте вражає, книжка нагадує про нелюдськість системи, що породила концтабори: про допити, які замість розкриття

¹ Густав Герлінг-Грудзінський «Інший світ: советські записки». – Чернівці, 2010. – С. 97.

факту злочину, переконували в'язня у його скоєнні; про працю, що стала знаряддям тортур; про урків як членів неофіційної табірної ієрархії; про слідчих, які опинялися на нарах поряд з тими, кого вони самі ж недавно засудили; врешті, про систему, яка контролює не тільки вчинки і слова, але й силоміць вправляє спосіб думання – тоталітаризм в дії.

Тож, «Інший світ» варто читати, щоб зрозуміти, скільки бід і розчарувань може витримати людина, молодий європеєць, двадцятилітній юнак-поляк, який за волею обставин опинився в центрі Європейського континенту, пошматованого двома тоталітарними режимами — сталінським й гітлерівським. Завдяки багатому матеріалу, у якому поєднуються художність викладу, історичний фактаж, подорожні нотатки, приватні переживання, автор малює картину жахів тоталітаризму. Ця оповідь-сповідь є неймовірним свідченням епохи, розповіддю від першої особи про радянські концтабори, побачені зсередини оком іноземця.